

Оксана Пушонкова

ПРОЕКЦІЇ ГЕНДЕРНОЇ АСИМЕТРІЇ У КУЛЬТУРІ

У статті розглядається актуальна проблема сьогодення, що пов'язана зі змішанням біологічних, психологічних та соціальних контекстів дослідження гендерної асиметрії. Виявлення закономірностей формування уявлень про гендерну асиметрію у культурі дозволяє дослідити компліментарність моделі гендерних відносин, своєрідність якої у кожну культурну епоху пояснюється прагненням до встановлення подвійного балансу чоловічого та жіночого начал.

Ключові слова: гендерні відносини, гендерна асиметрія, статево-рольова ідентичність, фаллоцентрична культура, антропологічна катастрофа.

Oksana Pushonkova. Projections of gender asymmetry in the culture

The article focuses on the actual modern issue, associated with a mix of biological, psychological and social contexts of the research of gender asymmetry. Identifying the patterns of formation of gender asymmetry representations in the culture allows us to study the complementarity of the model of gender relations, which originality in every cultural epoch can be explained by the desire to establish a dual-balance of masculine and feminine.

Key words: gender relations, gender asymmetry, sex-role identity, phalluscentric culture, anthropological catastrophe.

Оксана Пушонкова. Проекции гендерной асимметрии в культуре

В статье рассматривается актуальная проблема современности, которая связана со смешением биологических, психологических и социальных контекстов исследования гендерной асимметрии. Выявление закономерностей формирования представлений про гендерную асимметрию в культуре позволяет исследовать комплиментарность модели гендерных отношений, своеобразии которой в каждой культурной эпохе объясняется стремлением к установлению двойного баланса мужского и женского начал.

Ключевые слова: гендерные отношения, гендерная асимметрия, полоролевая идентичность, фаллоцентричная культура, антропологическая катастрофа.

Формування постіндустріальної, інформаційної цивілізації стало поворотним моментом у конструюванні новітніх гендерних досліджень. Філософи та мислителі з глибокої давнини намагалися осмислити феномен розподілу людей за ознаками статі та характер відносин між ними. Сьогодні відбувається очевидна зміна сексуальної культури людей, соціокультурного статусу статей, трансформація образів фемінності та маскуліності.

Мужність здавна була очевидною, природною та протилежною жіночості, естафета чоловічої влади систематично передається від покоління до покоління. За останні кілька десятиліть ця істина виявилась сумнівною, що зорієнтувало рух гендерних досліджень від традиційних образів до спроб розглянути роль чоловіків та жінок з іншого, нетрадиційного боку.

Підключення міждисциплінарних досліджень призвело до появи нових визначень самих понять “чоловіче” та “жіноче”, нових пояснювальних моделей, у фундамент яких закладаються не біологічний та психологічний детермінізм, а соціокультурна своєрідність.

Метою статті є виявлення закономірностей формування уявлень про гендерну асиметрію та своєрідність її моделі у сучасному соціокультурному просторі.

У гендерних дослідженнях стать спочатку була невіддільною від біологічних характеристик (як у фрейдівській концепції), згодом популярності набувають теорії гендерної соціалізації (Т. Парсонс, Р. Бейлс, М. Мід, С. де Бовуар), гендерних стереотипів (Л. Колберг, Е. Маккобі, К. Джеклін, А. Ерхард, С. Бем, Н. Смелзер, І. Клепіна, М. Арутюнян, М. Баскова, Н. Лавриненко, Т. Гурко та ін.). Значення соціальної взаємодії і спілкування набуває особливого значення у концепціях К. Уеста, Д. Циммермана. Сьогодні активно застосовуються поняття “маскуліність”, “фемінність”, “андрогінія” у визначенні особистісних характеристик людини. К.-Г. Юнг закладає підвалини проблематики андрогінії, яка розробляється О. Вейнінгером, і в екзистенційно-ціннісному вимірі філософами В. Соловйовим, В. Розановим, М. Бердяєвим та ін. Проблеми гендерної асиметрії стають предметом дослідження Сандри Бем, Жака Лакана, Славоя Жижека та ін.

Гендерна асиметрія в історії філософії та культури визначалася домінантою чоловічого начала. Уявлення про андрогінність виступили теоретичною основою для розвитку новітніх гендерних досліджень, у яких трансформація маскуліності розглядається не як соціокультурна девіація, а як один з варіантів розвитку соціокультурної сфери.

Синонімом поняття “гендер” можна вважати поняття “соціальна

стать”, що виступає як історично і культурно обумовлена матриця, в якій за посередництвом міфу, символу та знаку закодовані патерни поведінки чоловіків та жінок. Зміщення центру гендерної асиметрії від природних характеристик до соціально-культурних включило відносини між статями у контекст соціально-історичних взаємозв’язків.

У давньогрецьких міфах, переказаних філософами, йшлося про андрогінність людини, тобто про цілісність, гармонійність співвідношення чоловічого та жіночого начал. При цьому реального втілення зазнала модель, у якій жінка виступала як об’єкт обміну в чоловічих іграх влади.

Полісний світ – чоловічий, “греки не вважали жінку рівною собі істотою” [1, с. 75]. Найкращою серед жінок незмінно визнавалася та, “яка була найнепомітнішою, та про яку не говорять нічого, навіть позитивного” [1, с. 75].

В античності повністю відсутній культ жіночості, культ Прекрасної Дами. Лише у полоні Золотої Афродити допускалися безглузді вчинки щодо жінок, що легко пробачалося та трактувалося як запаморочення свідомості. “Справжня” грецька любов епохи класики гомосексуальна, гетеросексуалізація відбулася пізніше.

Другорядність та меншовартість жіночого начала, стверджена ще Аристотелем, була за доби Середньовіччя підтримана прихильниками схоластичного підходу. Водночас, послідовниками світського підходу жінка була піднесена на недосяжний п’єдестал, їй приписували усі чесноти Діви Марії.

С. Жижек розглядає феномен куртуазної любові як елементарну матрицю, з якої складаються її пізніші варіації. Це суто фантазійна матриця мазохістського театру. Куртуазний образ чоловіка як слуги своєї Дами приховує реальність чоловічого панування, “піднесення жінки до високого об’єкта любові дорівнює зведенню її до пасивного матеріалу чи екрану для нарцисистської проекції чоловічого Его-ідеалу” [2, с. 96]. Служіння Дамі надає жінкам фантазійної субстанції їхньої ідентичності, вона наділяється рисами жіночості. У цьому парадокс фемінізму: “виступаючи проти патріархального домінування, жінки водночас підривають фантазійну опору їхньої власної “жіночої” ідентичності” [2, с. 96].

Гуманісти доби Відродження до певної міри сприяли реабілітації жіночої статі. З’являються дійові, рішучі, підприємливі особи, але й антиподи “високим” героїням – підступні спокусниці, шахраюваті жінки, повії. Томас Мор виступив за зрівняння прав чоловіків та жінок і з цього часу питання рівноправ’я стає надзвичайно актуальним

для контекстів світської культури (пізніше – у руслі марксистського фемінізму), з іншого боку, – традиційні уявлення про неповноцінність жінки та домінування чоловіка, виступаючи магістральною лінією, були присутні на рівні визначальних архетипів і в Новий час.

Первинний фемінізм як реакція на гендерну асиметрію з пануванням чоловічого начала так або інакше намагався створити дзеркально-протилежну модель. Пізніше виникають уявлення про балансні, інверсивні моделі гендерної асиметрії, у яких долається полярність. Прикладом полярності є погляди Ф. Ніцше, який багато уваги приділяє проблемі статі, вважає, що чоловік повинен думати про жінку виключно по-східному. Вона – предмет володіння, служниця чоловіка. При цьому Ф. Ніцше у “Книзі для вільних умів” зазначає, що “досконала Жінка є вищим типом людини, ніж досконалий чоловік, але зустрічається такий жіночий тип надзвичайно рідко” [3, с. 415].

О. Вейнінгер підніс статеву відмінність і статеві стосунки до рівня центральної теми філософії. Його знаменита теза “жінки не існує” має в основі кілька постулатів. На його думку, “ідея панування є єдиною концепцією, що має позитивну цінність для жінок” [4, с. 119]. Жінка не здатна на суто духовне ставлення, на чисте кохання. Вона не є самодостатньою, природа жіночої вроди є “перформативною” – себто “саме чоловікова любов і створює жінці вроду” [2, с. 120]. Любов чоловіка до жінки є чисто нарцистичним феноменом, він розривається між своєю духовно-етичною сутністю і статевим бажанням, “чоловікове падіння у сексуальність створює жінку, наділяючи її існуванням” [2, с. 121], тому єдина мета жінки – тримати чоловіка сексуальним.

О. Вейнінгер відмічає, що чоловікові властиве чітке розмежування статевої і нестатевої сфери, його “захоплює ще багато інших речей”. Він усвідомлює свою сексуальність, жінка нездатна дійти до її усвідомлення, тому не в змозі відректися від неї, їй не вистачає “подвійності” для спостереження власної сексуальності [2]. При цьому О. Вейнінгер стверджує, що саме чоловік є повністю підпорядкованим Фалосові, тоді як жінка через суперечливість свого бажання сягає царини “поза Фалосом”, “лише жінка має доступ до іншої нефалічної насолоди” [2, с. 139]. Чому? Тому що за О. Вейнінгером чоловік хоча й має доступ до десексуалізованої сфери етичних “позафалосних” цілей, “але постулювання Винятку є способом підтримувати домінування Фалосу” [2, с. 139].

Тут ми спостерігаємо аналогію з концепцією Ж. Лакана про “жінку як симптом чоловіка” (Семинар 21 січня, 1975 року), вона не ін-

тегрується повністю у символічний лад, а проявляється у чоловічій економіці як фантазмічний об’єкт, об’єкт-причина бажання. Але статус істинності Ж. Лакан надає досимволічному “вічно Жіночому”, ретроактивній патріархальній фантазії, яка є основою панування Фалосу. Визначення категорії жінки є неможливим, бо воно ніколи не буде повним. Вона – не усе. Вона – інше Чоловіка.

Ж. Бодрійяр висловлює гіпотезу, що єдина стать – жінка, а чоловіче існує завдяки надлюдському зусиллю у спробі відмежуватися від неї. Це ствердження відповідає катастрофі принципу реальності статі і перехід його у гіперреальність. У ситуації постмодерну жінка виходить за межі Дому і переходить у Світ – місце панування чоловіка. Це змушує вибудовувати нові сценарії відносин. За Ж. Бодрійяром спокуса жіночості є домінуванням над символічним всесвітом, тоді як фалократична влада є лише домінування над реальністю.

Ж. Лакан, услід за З. Фройдом робить висновок, що “у психіці взагалі немає нічого, що дозволило б суб’єкту визначитися як істоті чоловічої або жіночої статі” [5, с. 218]. Ми можемо вести мову лише про еквіваленти активності-пасивності.

Парадокс самообмеження Фалосу, що виступає засобом подолання “символічної кастрації”, але стверджує фалічність через відмову від неї, уявлення про статеву відмінність стає більш ширшим. За Ж. Лаканом, “чоловіче” та “жіноче” є не двома видами одного роду людини, а двома способами невдачі суб’єкта в справі досягнення повної ідентичності людини. “Чоловік” та “жінка” разом не складають Цілого, позаяк кожне з них уже є в собі невдалим Цілим” [2, с. 138]. Тобто це не дві позитивні субстанціальні сутності, а дві відмінні модальності однієї й тієї самої сутності. Статева відмінність постає саме в тій точці, де зазнає невдачі символізація. Отже статі є двома невдалими спробами символізувати це Ціле. Тому, щоб “фемінізувати” чоловічий дискурс, досить змінити, іноді майже невловно, його специфічну “тональність”.

На думку С. Бем, гендерна система укорінена у нашій свідомості. Гендерні відносини – не просто соціальна умовність, яка побудована на владі, але сприймається як природна. Якщо ситуація не задається лінзами гендеру, вона стає непередбачуваною. Лінзи не тільки “задають ракурс сприйняття, осмислення та розгляду суспільної реальності, але й формують соціальну реальність” [6, с. 16].

Перша лінза – андроцентризму, дозволяє сприймати чоловіка та його досвід як норму. Друга лінза – гендерної поляризації, що створює проекцію на світ культури статевих особливостей, які проявля-

ються в стилі одягу, соціальних ролях, способах вираження почуттів. Третя лінза – біологічного есенціалізму, яка репрезентує попередні лінзи як природні та неминучі наслідки спадкової біологічної природи жінок та чоловіків.

Сандра Бем підкреслює, що лінзи відтворюють владу чоловіків на рівні зовнішньої та внутрішньої культури. Формується ціннісний світ, який так або інакше підлаштовується під уявлення про справжнього чоловіка та жінку.

Чи можливий вихід за межі лінзового підходу? Ж. Ліповецький, постулює історичний розпад тих способів, якими будувалися відносини між статями. Потрясіння усього устрою соціалізації та індивідуалізації призвело до “нової моделі жінки” [7, с. 339]. Соціальна модель першої жінки: жінка – зло, нижча істота, яку чоловіки недооцінюють та зневажають. Соціальна модель другої жінки – жінка, що викликає поклоніння, та сама, в якій феміністки уgliedили завершальну форму домінування чоловіків. Але, важливі рішення залишаються прерогативою чоловіків, жінка не грає ролі у політичному житті, та не є економічно незалежною. Жінка таки “вийшла з тіні” та позбавилась зневаги з боку чоловіків, “їй пожалувана можливість звеличувати чоловіка” [7, с. 344]. Починаючи з XVIII ст. розповсюджується уявлення про те, що могутність слабкої статі надзвичайно велика, що вона, усупереч оманливій видимості має істинну владу, оскільки у просторі її влади знаходяться діти і вона впливає на впливових чоловіків.

Новий образ жінки, або жінки індетермінованої, Ж. Ліповецький наділяє незалежністю від традиційного впливу уявлень чоловіків про жінку. Жінка визначалась через погляд чоловіка, вона була такою, якою її хотів бачити чоловік. Існує багато сучасних форм повного оволодіння жінкою свободи “ропоряджатися собою на власний розсуд в усіх сферах життя” [7, с. 346], третя жінка – “продукт жіночої самотворчості” [7, с. 348].

Але трагедія не у цій незалежності жінки, а у тому, що сьогодні втрачається духовний зміст статі, зникає одухотворена тілесність, презентується тіло взагалі, його окремі частини (феномен “фрагментарної свідомості”). Культивація гламуру, нетрадиційна орієнтація як норма є наслідками знецінення гендерних відмінностей як таких. Але, вищезазначене є лише одним з наслідків “антропологічної катастрофи”, яка за М. Мамардашвілі полягає у нездатності взаємодіяти з реальністю, породженні ідеологізованих структур, що замикають на собі свідомість. Людина має “переродитися”, щоб мати змогу жити в нелюдських умовах (сучасна форма чернецтва) і, відповідно, збе-

рігати гендерну ідентичність у час, коли бути просто чоловіком або жінкою є непопулярною стратегією.

Особливої значущості для сьогодення набуває екзистенційно-ціннісний вимір дослідження гендерної проблематики та думки М. Бердяєва про нівелювання статевої полярності, який вбачав її зв’язок з полюсом особистісного розвитку. “Людину поневолює природа і поневолює суспільство” [8, с. 191]. Баланс встановлює любов, захист особистості і свободи передбачає етичне начало. М. Бердяєв зауважує, що “бажання бути схожою на чоловіка є хибним відчуттям особистості у жінки” [8, с. 55]. “Чоловік повинен чекати від жінки більшого, ніж просто наслідування. Він чекає від неї звільнення від чоловічої абстрагованості, однобокості, відірваності” [8, с. 59]. Конкретний образ вічної жіночості покликаний поєднати чоловічу силу з Божеством.

Духовний зміст статі – невпинна робота з виявлення її гідності та подолання подвійності. Для чоловіка розв’язання внутрішніх суперечностей (Аніма-Анімус) історично було пов’язано з поступовим повільним, але прийняттям Жіночого в собі. Поза сумнівом, тут мають значення і зовнішні маніфестації. Узгодження образів матері та повії, ницості та величі жінки – це вічна тема, що має прояв у міфологемах як проблема взагалі життєздатності чоловіка. Якщо він цієї суперечності не вирішує – “поглинається” жінкою, або впадає в обмежену фалічність.

Він має подолати як страх перед жінкою, так і презирство до неї. У такий спосіб асимілювавши жіноче начало він встановлює баланс, що дозволяє досягати позафалічних цілей.

Жінка історично вчиться зберігати та розкривати свою природу у різних контекстах (політичних, економічних, культурних). Вона виходить з Дому у Світ, сферу панування чоловіка та презентує мімікрійну трансформацію ідентичності, що пояснює фемінізацію сучасного полікультурного простору. Але її свобода є провокативною, в тому сенсі, що виявляється оманною, якщо ціною за неї є власна жіночість.

Отже, чоловік здобуває істинну гідність вирішенням суперечності “чоловіче-жіноче” на внутрішньому рівні, жінка – на зовнішньому. Згадаймо зауваження О. Вейнінгера про нестачу в жінок подвійності, що по суті і дозволяє їй бути жінкою.

Гідність чоловіків та жінок є способами їх істинного самоствердження, що виступають як два різноспрямованих вектори. Згадаймо “еротичну” філософію язичеської культури з ідеєю любові, як схо-

дження вгору, любові-захоплення, та нову ідею любові-жалості, запропоновану християнською традицією, любові-співчуття, оплакування занепалялого світу, любові, що сходиться униз. Так, “грек любить те, що вище за нього (цінніше, аристократичніше), те, що божественне, Христос і християнські душі, навпаки, люблять те, що “лежить у злі”, навіть ворогів” [1, с. 80].

Ці два різноспрямованих вектори визначають картографію ідентичності чоловіків та жінок. Любов як сходження вгору – прийняття сили жінки (для чоловіків), любов, що сходиться униз – прийняти власну силу (для жінок).

У цьому, на наш погляд, сутність глибинної компліментарності чоловічого та жіночого начал, єдність яких попри усі розбіжності полягає у подоланні гендерної асиметрії шляхом встановлення балансу сходжень “вгору” та “униз”. Звідси парадокси ницості та величі жінки, звідси уявлення про справжнього чоловіка, які можуть суперечити зовнішнім нефалічним ознакам, тобто тим, які є неприйнятними з точки зору гендерних стереотипів у конкретній культурі. Це приклади чоловіків, здатних зрозуміти і підтримати сильну жінку, авторитарних жінок, здатних, нехай частково, поступатися своєю авторитарністю заради сім’ї та кохання.

Отже, чоловік здобуває цілісність, подолавши внутрішню амбівалентність у ставленні до жінки, жінка, – через її усвідомлення як можливості власної свободи. Але вона її не обирає. Усвідомивши свій владний простір, вона визнає первинним начало, завдяки якому її отримала.

Гендерна асиметрія, як непропорційна представленість соціальних та культурних ролей обох статей (а також уявлень про них) в різних сферах життя виступає пояснювальною моделлю гендерних відносин як в синхронії, так і в діахронії.

У гендерних дослідженнях, надзвичайно актуальних для ХХ – поч. ХХІ ст., спостерігаємо зміщення центру гендерної асиметрії від природних характеристик до соціально-культурних. Надзвичайно важливим було і залишається зосередження на екзистенційно-ціннісних аспектах гендерних відносин.

Встановлення глибинної компліментарності чоловічого та жіночого начал на внутрішньому та на зовнішньому рівнях, на векторах сходження “вгору” та “униз” визначає своєрідність картографії ідентичності чоловіків та жінок.

У моделі гендерної асиметрії, усталена структура якої історично була відображенням ідеї домінування, влади, протягом ХХ ст. спо-

стерігається нівелювання статевої полярності, підтвердженням чого є компромісні, інверсивні, балансні стратегії тлумачення гендерних відносин.

Література:

1. Чумаченко Б. М. Вступ до культурології античності / Б. М. Чумаченко. – К. : Видавничий дім: “Києво-Могилянська академія”, 2009 – 174 с.
2. Жижек С. Метастази насолоди / С. Жижек. – К. : Видавничий дім “Альтернативи”, 2000. – 188 с.
3. Ницше Ф. Человеческое слишком человеческое / Ф. Ницше. – М. : Мысль, 1990
4. Вейнингер О. Пол и характер: Принципиальное исследование : [текст] / Отто Вейнингер ; Пер. с нем. В. Лихтенштадта. Серия: Фундамент психологии XX века. – М. : Латард, 1997. – 358 с.
5. Лакан Ж. Четыре основные понятия психоанализа (Семинары: Книга XI(1964)) / Ж. Лакан ; Пер. с фр. А. Черноглазова. – М : Издательство Гнозис, Издательство Логос. – 2004. – 304 с.
6. Бем С. Линзы гендера: Трансформация взглядов на проблему неравенства полов / С. Бем. – М. : РОССПЭН, 2004. – 336 с.
7. Липовецкий Ж. Третья женщина. Незыблемость и потрясение основ женственности / Ж. Липовецкий // Пер. с фр. Н. Полторацкой. – СПб. : Алетейя, 2003. – 512 с.
8. Бердяев Н. Эрос и личность. Философия пола и любви / Николай Бердяев // Составление и вступительная статья В. П. Шестакова. – СПб-Б. : Издательский Дом “Азбука-классика”, 2007. – 224 с.

Рекомендовано до друку ухвалою кафедри філософії Черкаського державного національного університету ім. Богдана Хмельницького, протокол № 11 від 12. 05. 2011 р.